

Bir "Saltanat Naibi" Olarak
Valide Sultanların Aziller, Tayinler ve
Bağışlardaki Rollerini ile Kösem ve Turhan Sultan'ın
Karaköprü Karyesinin Bağışındaki Etkisi

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

“Osmanlı padişahları ilk dönemlerden itibaren önde gelen ulemaya, tekke ve zaviye şeyhlerine fethedilen topraklardan mülk olarak tahsiste bulunmuşlardır. Bu gelenek, gelişme ve büyüme dönemlerinin bir lokomotifini iken, iktidar mücadelesi olduğu devirlerde ise daha çok nüfuz alanını genişletme çabasıdır.”

Osmanlı padişahları ilk dönemlerden itibaren önde gelen ulemaya, tekke ve zaviye şeyhlerine fethedilen topraklardan mülk olarak tahsiste bulunmuşlardır. Tarihçi Neşri'nin “Onca azametine rağmen bir derviş görse ona tevazu ve meskenet gösterirdi” diye bahsettiği Fatih Sultan Mehmed'in sülûfilerle yakın ilişkileri bilinmektedir.

Kösem Sultan

Sultan, pek çok şeyhe faaliyetlerinden dolayı beratlar vererek onları vergiden muaf tutmuştur. Tekke ve zaviye şeyhlerine ihsanlarda bulunan padişahlardan biri de IV. Mehmed'dir. IV. Mehmed 1642'de İstanbul'da doğdu. Babası Deli İbrahim, Annesi Hatice Turhan'dır. Babası Sultan İbrahim'in dengesiz davranışlarının sürmesi üzerine büyükannesi Kösem Sultan'ın, devlet adamlarının ve yeniçerilerin muvafakatiyle H. 18 Receb 1058'de (M. 8 Ağustos 1648) yedi yaşında iken Osmanlı tahtına çıkarılmıştır. IV. Mehmed'in yaşının küçüklüğü dolayısıyla hükümdarlığının ilk sekiz yılında iktidar, büyük annesi, annesi ve bunların taraftarları arasında paylaşılmıştır. Bu dönemde yapılan tasarrufları da bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Sultan IV. Mehmed döneminde, yapılan tayinler, aziller ve bağışlarda, söz konusu iktidar çevrelerinin etkisiyle gerçekleşmiştir. IV. Mehmed gibi çocuk yaşta tahta geçen Padişahların yaptığı tasarrufları, birazda saray ve devlet yönetimindeki iktidar mücadelesinin merkez ve taşradaki çabaları olarak görmek gerekir. Osmanlı padişahları ilk dönemlerden itibaren önde gelen ulemaya, tekke ve zaviye şeyhlerine fethedilen topraklardan mülk olarak tahsiste bulunmuşlardır. Bu gelenek, gelişme ve büyümenin bir lokomotifini iken, iktidar mücadelesinin yoğun olduğu devirlerde ise daha nüfuz alanının genişletme çabası olarak da görülebilir. Osmanlı Devleti yöneticileri birçok ilmi, dini ve idari tasarrufu olan zevata ve irşad faaliyetlerinde bulunan tasavvuf pirlerine, dedelerine mülk tahsis edilmiştir. Mülk tahsis edilen tarikat liderlerinden biri de Şazeliyye şeyhlerinden Şeyh Ali Dede'dir (ö. 1661).

1651'de IV. Mehmed 10 yaşında Karaköprü karyesine hiçbir devlet görevlisinin müdahale edemeyeceği, hiçbir vergiye tabi olamayacağı, köyün Şeyh Ali Dede'ye yaptığı hayır ve hasenat için bağışlandığını bir fermanla bildirir. IV. Mehmed'in 1648'de, 7 yaşında tahta geçişinden 3 yıl sonra, yani daha 10 yaşında iken Şazeli Ali Dede'ye ihsanlarda bulunması dikkate değerdir. Sultanın 10 yaşında tarikat liderlerine, şeyhlere karşı ihsanlarda bulunuşu, yönetimde etkili olan çevrelerin, yereldeki güçlerini arttırmaya yönelik bir tasarruf olsa gerek. Bu dönemde devlette etkili olan ana odak, Valide Sultanlar ve onların etkisinde olan ilmiye ve seyfiye bürokrasisidir. IV. Mehmed döneminde etkili olan Valide Sultanlardan biri Kösem Sultan'dır. (ö. 1061/1651). Kösem Sultan IV. Murad ve Sultan İbrâhim'in annesidir. Hayatının ilk yılları hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Saraya ne zaman ve nasıl alındığı, ailesinin kimliği bilinmemekle beraber Ortodoks bir papazın kızı olduğu, muhtemelen Bosna taraflarından getirildiği ileri sürülür. Kaynaklarda Kösem adıyla birlikte Mahpeyker adı da geçer. Haremde asıl adının Mahpeyker olduğu, daha çok tanındığı Kösem'in ise lakap olarak kendisine verildiği anlaşılmaktadır. Kösem lakabını Mahpeyker adının anlamından da hareketle pürüzsüz, güzel bir cildi bulunmasından dolayı almış olması kuvvetli bir ihtimaldir. Ayrıca Kösem adının "koyun sürüsü önünde giden koç" manasına geldiği ve bu bakımdan onun liderlik vasfına işaret ettiği de belirtilir.

Öldürüldüğü sırada altmış iki yaşında olduğu rivayet edildiğine göre, 1589'da doğduğu söylenebilir. Saraya geldiğinde güzelliğiyle I. Ahmed'in dikkatini çekmiş ve onun en önde gelen hasekisi olmuştur. Oğlu Murad'ı (IV.) 1021'de (1612) dünyaya getirdiğine göre Kösem'in saraya geliş yılının en geç 1018-1019 (1609-1610) yılları olması gerekir. 1024'te (1615) İbrâhim'in ve ardından Kasım'ın doğumu ile sarayda giderek ön plana çıkmaya başlayan Kösem Sultan'ın I. Ahmed'in ölümcül humma hastalığına tutulması üzerine oğullarına saltanatı hazırlama yolunda çeşitli faaliyetlere giriştiği, bunu sağlamak için I. Ahmed'in vefatından sonra onun Mahfirûz Hatice Sultan'dan doğma oğlu Osman'ın yerine III. Mehmed'in oğlu ve I. Ahmed'in kardeşi Mustafa'yı tahta çıkarttığı, böylece saltanat sisteminde önemli bir değişikliğe yol açmış olduğu ileri sürülür.

Sultan, I. Mustafa'nın iki saltanatı ile II. Osman'ın padişahlığı döneminde Eski Saray'da altı yıl kadar ikamet etti. Oğlu IV. Murad'ın tahta çıkışı (14 Zilkade 1032 / 9 Eylül 1623) ona arzuladığı gücü sağladı, Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na özel bir törenle gelip Vâlîde Sultan oldu. Murad'ın henüz on iki yaşında bulunması devletin idaresinde onu söz sahibi yaptı. Kösem Sultan, IV. Murad'ın Revan seferinden başarıyla dönüşünün ardından ayrı anneden kardeşleri olan Bayezid ve Süleyman'ı (Rebülevvel 1045 / Ağustos 1635), Bağdat Seferi'ne çıkmadan bir süre önce de öz kardeşi Kasım'ı (Şevval 1047 / Şubat 1638) öldürtmesine engel olamadı. Fakat diğer oğlu İbrâhim'i âciz ve zavallı gibi göstererek kurtardığı gibi onun saltanatın tek vârisi olarak tahta çıkmasını da sağladı.

Sultan İbrâhim'in cülûsu Kösem Sultan'ı yeniden eski gücüne kavuşturdu. İbrâhim'in zihni problemleri onun sorumluluğunu arttırmıştı. Kösem'in ilk işi, Osmanlı tahtının son bulmasını önlemek için İbrâhim'in bir erkek evlât sahibi olmasını sağlayacak tedbirlere yönelmek oldu. Padişaha sunulan câriyeler ve gözdelelerin sayısındaki artış önemli ölçüde harcamalara yol açmış, bu kadınlarla birlikte musahipler ve nedimler de devlet işlerine karışmaya başlamıştı. Öte yandan Sultan İbrâhim artan ruhî sıkıntılarının da etkisiyle annesini dinlemez oldu. Hatta gözdelelerinin de tesiriyle onu saraydan uzaklaştırdı, İskender Çelebi Bahçesi'nde ikamete mecbur etti. Bu arada Kösem Sultan, kendine yakın devlet ricalini saraya damat yaparak yönetimde etkinliğini artırma gayretinde idi. Padişahın çılgınca talepleri gün geçtikçe artıyordu. Kösem dahi bunca yıllık tecrübesine rağmen hayatından endişeliydi. Devlet erkânı ve Yeniçeri Ocağı ileri gelenleri padişahın tahttan indirilmesinin zaruret haline geldiği hususunda fikir birliği içindeydi.

Sadrızam Sofu Mehmed Paşa ve Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi gibi devlet adamları bu iş için Vâlide Sultanın rızasını alınmak için harekete geçtiler. Aslında hal' çabalarının alt akıntısı hazırlanır, geriye ise rutin olan kuralların işleniş kalır.

Sözkonusu rutin işlemler, Kösem Sultan'ın saraya dönmesiyle başladı. Valide Sultan'a bir heyet gönderilerek hal' kararı kendisine tebliğ edilir. Başta şeyhülislâm olmak üzere, Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, Hanefî Mehmed Efendi ve Muslihüddin Ağa ile diğer bazı devlet erkânından oluşan heyet saraya geldi. Bunlar güçlü deliller ileri sürerek Kösem Sultan'ı razı etmeye çalıştılar. Kösem Sultan önce rızâ göstermeyip direndi. Ardından çaresiz kalmış gibi görünerek torunu Mehmed'i hazırlamak üzere harekete geçti.

Bir müddet sonra da torunuyla dönerek cülûs gerçekleşti (8 Ağustos 1648). Bu hal' ve cülûsta Kösem Sultan'ın etkili bir rolü olduğunda devrin kaynakları birleşmektedir.

Kösem Sultan için İbrâhim'in saltanatı pek tatmin edici geçmemişti. Zira Vâlide Sultanlık yetkilerini istediği gibi kullanamamış, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın idamıyla (1644) başlayan saraydaki huzursuzluklar yüzünden zaman zaman endişeli günler geçirmişti. Torununun yedi yaşında olması, annesi Hatice Turhan Sultan'ın genç ve tecrübesiz bulunması sebebiyle iktidarın kendisinde kalmasını tabii karşılıyordu. Halbuki geleneğe göre büyük Eski Saray'a gidip köşesine çekilmesi, Turhan Sultan'ın yetkileri kullanması usuldendi.

Kösem Sultan cülûstan sonra böyle görünmüşse de onun samimi olmadığı kısa zamanda anlaşıldı. IV. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında Kösem Sultan, Yeniçeri Ocağı'na dayanarak devlet işlerine müdahale etmeyi sürdürdü. Bu müdahaleler dolayısıyla Sofu Mehmed Paşa sadâretten azledilerek yerine yeniçeri ağası Kara Murad Paşa getirildi. Murad Paşa'nın sadâretinde diğer ağalarla baş gösteren geçimsizlik ve Kösem Sultan'ın her konuyu Bektaş Ağa ile konuşması sıkıntılara sebep oldu. Öte yandan Turhan Sultan da padişah annesi olarak devlet işlerine müdahaleye başladı. O da saray ağalarına dayanıp bir denge kurmaya çalışıyordu. Bu karışık ortamda Kara Murad Paşa fazla dayanamayarak istifa etti. Yeni sadrazam Melek Ahmed Paşa'nın bütçe açığını kapatmak için aldığı tedbirler İstanbul'da esnaf ve halkın ayaklanmasına sebep oldu. Saraya yürüyen halk, ağaların idamını talep etti. Buna yanaşmayan Kösem Sultan halka rağmen ağaları korudu, yine düzenin ağalar sayesinde ayakta kalabildiğini düşünüyordu. Böylece Kösem Sultan'ın ağalar nezdinde itibarı artmış, Turhan Sultan karşısında güçlenmişti.

Hatice Turhan Sultan

Yıldızı parlamaya başlayan Köprülü Mehmed Paşa da Kösem Sultan'ı destekleyenlerin safına katıldı. Diğer taraftan Turhan Sultan saray ağalarıyla gizliden gizliye büyük vâlide aleyhinde çalışmalarını yürütüyordu (Naîmâ, V, 106 vd.).

Bu sırada yanındaki kuvvetlerle İstanbul'a doğru ilerleyen âsi reisi İpşir Mustafa Paşa, Kösem Sultan ile ocak ağaları için tehlike arz ediyordu. Bunun üzerine Kösem Sultan ve ekibi, ellerini çabuk tutup padişahı tahttan indirmeye ve Turhan Sultan'ı ortadan kaldırmaya karar verdiler. Tahta, safdil bir kadın olan Dilâşûb Sultan'dan doğma Mehmed'in kardeşi Süleyman'ı çıkarmayı planladılar. Böylece büyük vâlide rahat bir şekilde hâkimiyetini devam ettirebilecekti. Kösem Sultan, ocak ağalarına gizlice mektuplar göndererek Turhan Sultan taraftarı dört harem ağasının öldürülmesine yardımcı olmalarını istedi (Kâtib Çelebi, II, 376).

Kararlaştırılan gece ağalar, adamları ile birlikte gizlice saraya inip Turhan Sultan ile adamlarını bertaraf ettikten sonra IV. Mehmed'e de zehirli şerbet içirilecekti. Ancak iki vâlide ile de temasta bulunan Melekî Kadın, Turhan Sultan'ı uyarınca durum Kösem aleyhine döndü. Turhan Sultan Kösem'i öldürtmek üzere faaliyete geçti. Bu iş için Baş lala Uzun Süleyman Ağa'yı görevlendirdi. Süleyman Ağa ve adamları Kösem Sultan'ı Harem'deki odaların birinde dolap üzerinde bulup öldürdüler (16-17 Ramazan 1061 / 2-3 Eylül 1651).

Karıışıklığı haber alıp saraya gelen Kösem taraftarı Sadrazam Siyavuş Paşa durumu anlayıp uzaklaştı. Kösem Sultan'ın cenazesi Eski Saray'a götürüldü, gerekli işlemler yapılarak Sultan Ahmed Camii haziresindeki zevci I. Ahmed'in yanına defnedildi (Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, s. 118-119).

IV. Mehmed dönemi iktidar mücadelesinde etkili aktörlerden biri de annesi Hatice Turhan Sultan'dır. Osmanlı tarih yazıcılığında naibelik ünvanını çağrıştıran ve Valide Sultanın konumunu ifade eden terim, Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'nin Kösem Sultan'ın yedi yaşındaki torunu IV. Mehmed'e valide-i muazzama tayin edilmesini anlatırken kullandığı terbiye ve nezaret görevi terimidir. IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan, oğlu yedi yaşında padişah olunca Kösem ile naibelik mücadelesine girmiş, 1651 yılında Kösem Sultan boğdurulduktan sonra otuz dört yıl Valide Sultanlık makamında kalmış ve padişahlık yetkilerini tam manâsıyla kullanılmıştır. Valide-i muazzama, ünvanını resmen taşımış ve aziller tayinler onun hattı ile gerçekleşmiştir. Valide

Sultanlarla ilgili değerlendirmeye yapan tarihçiler, Onların Osmanlı Devletinin bânileri olarak görürler. Hatice Turhan Valide Sultan'da Kösem Sultan gibi Osmanlı tarihinde derin izler bırakmış bir Valide Sultan'dır. Hatta "Demir Leydi" lakabı da bu etkinliğin bir ifadesidir. Hatice Turhan Sultan Osmanlı haremine 1640 yılında Sultan I. İbrahim'in cariyelerinden biri olarak katılmıştır.

Yaklaşık on iki yaşında dahil olduğu haremdeki yükselişi Sultan IV. Mehmed'in annesi olarak, 1648'de Sultan İbrahim'in ölümüyle, Valide Sultan mertebesine kadar erişmiş ve 17. yüzyılın son dönemlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun politik ve kültürel yaşamı üzerinde önemli roller oynamasına olanak sağlamıştır. Karaköprü karyesi ile ilgili fermanın çıkış tarihi Turhan Sultan'ın sarayda tek başına kaldığı döneme rastlar. Fakat Kösem Sultan'ın vefatı ile fermanın imza tarihi arasında 3-4 aylık bir zaman dilimi vardır. Karaköprü ile ilgili tasarruf Kösem'in etkin olduğu dönemde başlamış,

Sultan'ın tek başına Valide Sultan olduğu dönemde sonuçlanmış olma ihtimali de söz konusudur.

IV. MEHMED KİMDİR?

30 Ramazan 1051 (2 Ocak 1642) tarihinde İstanbul'da doğdu. Babası Sultan İbrahim, annesi Hatice Turhan Sultan'dır. Ava olan tutkusundan dolayı "Avcı" lakabıyla anılır. Çocukluğunu sarayda geleneksel ortam içinde geçirdi. Bu sırada Şâmî Yûsuf ve Şâmî Hüseyin efendiler tarafından eğitildi (Şeyhi, I, 135-136, 265-266). Babasının dengesiz davranışlarının sürmesi üzerine büyükannesi

Kösem Sultan'ın, devlet adamlarının ve yeniçerilerin muvafakatiyle 18

Receb 1058'de (8 Ağustos 1648)

yedi yaşında iken Osmanlı

tahtına çıkarıldı. Kısa

kesilen, sadece şeyhülis-

lâmın, sadrazamın ve

vezirlerin katıldığı

biat töreninin ardından büyük annesiyle

bostancıbaşıya teslim edildi. Bir

hafta sonra kılıç alayı töreni yapıldı

ve Eyüp Sultan Camii'nde Şeyhülis-

lâm Hoca Abdür-

rahim Efendi'den

kılıç kuşandı. Cülûs

bahşişi meselesi, başta

Cinci Hoca olmak üzere

Sultan İbrahim döneminin

zengin ve nüfuzlu kişilerinden

zorla alınan paralarla halle-

dildi.

Kösem Sultan'ın ardından devlet idaresinde

Vâlide Turhan Sultan ile saray ağalarının iktidarı

başladı. II. Süleyman'ın tahta çıkarılmasından

sonra IV. Mehmed iki oğluyla birlikte sarayın

Şimşirlik dairelerine konuldu. II. Süleyman

1100'de (1689) Macar seferine çıktığında Edirne'ye

getirildi. II. Ahmed'in saltanatına da şahit oldu. 28

Rebiülâhir 1104'te (6 Ocak 1693) bu çok sevdiği

şehirde vefat etti, naaşı İstanbul'a getirilerek

annesi Turhan Sultan'ın Yenicami civarındaki

türbesine gömüldü.

IV. MEHMED